

ΓΑΛΛΙΑ ΚΑΙ ΓΕΡΜΑΝΙΑ: ΔΥΟ ΜΟΡΦΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΟΤΗΤΑΣ¹

Cristophe Charle*

ROGERS BRUBAKER, *CITIZENSHIP AND NATIONHOOD IN FRANCE AND GERMANY*, Cambridge (Mass.), Λονδίνο, Harvard U.P., 1992, XII, 270 σ.

Φιλοδοξία του βιβλίου του Rogers Brubaker είναι, να γίνει κατανοητή η διαφορά ανάμεσα στην έννοια της ιδιότητας του πολίτη και της εθνικότητας στη Γαλλία και τη Γερμανία. Σε σχέση με όλα όσα γράφηκαν έως τώρα, η πρωτοτυπία της δουλειάς του Brubaker συνίσταται στο ότι συνέγραψε μια συγκριτική ιστορία, κοινωνική και δικαιοκή, των δυο συγκρουομένων περι εθνικότητας αντιλήψεων οι οποίες αποκρυσταλλώθηκαν στις δυο χώρες, στο διάστημα του 19ου και του 20ού αιώνα. Διατέμνει εγκαρσίως τις καθιερωμένες προσεγγίσεις (δημογραφία, κοινωνιολογία των μεταναστεύσεων, συγκριτικό δίκαιο) και, ως εκ τούτου, αρνείται τις μονοδιάστατες εκείνες ερμηνείες, οι οποίες προβαίνουν σε αθέμιτες γενικεύσεις, ορμώμενες από ένα μόνον επιστημονικό κλάδο.

Η θεωρητική κατασκευή του Brubaker έχει ως αφετηρία τη διαπίστωση ενός κενού: η πολιτική κοινωνιολογία μελέτησε πρωτίστως το κράτος ως εδαφική οργάνωση, λησμονώντας ότι πρέπει επίσης να κατανοηθεί με ποιο τρόπο συγκροτεί και μια κοινότητα ένταξης.

Οι δυο υπό εξέταση περιπτώσεις ακολούθησαν, στον τομέα αυτόν, δυο διαμετρικά αντίθετες πορείες. Στη Γαλλία, ο ορισμός της ιδιότητας του πολίτη επικεντρώνεται στο κράτος και είναι αφομοιωτικός: στη Γερμανία, επικεντρώνεται στο λαό (Volk) και είναι διαφοροποιητικός. Η αντίθεση αυτή, αντιβαίνοντας μια τρέχουσα αντίληψη, δεν αποτελεί μόνον κληρονομιά των αρχών του 19ου αιώνα, περίοδο κατά την οποία οι Γερμανοί διανοητές έδωσαν τον ορισμό του γερμανικού έθνους εξ αντιδιαστολής προς τη γαλλική επαναστατική έννοια. Παρά το γεγονός ότι, από το 1945 και μετά, εξέλιπταν οι συγκυρίες αντιπαράθεσης των δυο λαών, η απόκλιση στις επιλογές των δυο χωρών δεν έπαυσε να υφίσταται, ιδιαίτερα σ' ότι αφορά τη μεταναστευτική τους πολιτική. Συνεπώς, το έργο διερευνά τη γένεση των περι εθνικότητας αντιλήψεων κατά τη μακρά πορεία της οικοδόμησης των δυο εθνών, αλλά και μέσα από την ιδιάζουσα συγκυρία των αποφασιστικών στιγμών κατά τις οποίες η δικαιοκή κωδικοποίηση έρχεται να παγιώσει τις πρακτικές.

Ως προς την πρώτη άποψη, η Γερμανία ανήκει στην πολυκέφαλη Ευρώπη όπου, από καιρό τώρα, έχει σημειωθεί μια διάσταση ανάμεσα στο αίσθημα της εθνικής ένταξης και την κατακεραματισμένη πολιτική διάρθρωση. Αντίθετα, η Γαλλία εμπίπτει στην κατηγορία της μονοκέφαλης Ευρώπης όπου οι δύο πτυχές της ιδιότητας του πολίτη

συμφύονται. Και όμως, στα πρώτα της χρόνια, η Πρωσία, όπως και το βασίλειο της Γαλλίας, συγκροτήθηκε γύρω από έναν αφομοιωτικό πυρήνα και θα μπορούσε να είχε συνεχίσει προς την ίδια κατεύθυνση. Από την εποχή ωστόσο της προσάρτησης ενός τμήματος της Πολωνίας, η επιχείρηση αφομοίωσης των περιφερειακών επαρχιών κατά το γαλλικό πρότυπο αποδείχθηκε ανεφάρμοστη: η αντίθεση Σλάβος/Γερμανός γεννά και πάλι στους Πρώσους το αίσθημα ότι ανήκουν σ' ένα κράτος-μεθόριο, προσδιοριζόμενο βάσει των διαφορών του. Αντίστροφα, η Γαλλική Επανάσταση, λίγο αργότερα, ορίζει το έθνος κατ' αντιπαράθεσιν προς τις προνομιούχες τάξεις. Οι τέσσερις επαναστάσεις που συνδυάζει προσδιορίζουν ένα «καθαρό» κλασικό πρότυπο της ιδιότητας του πολίτη: ως αστική επανάσταση, υπό την έννοια της εναντίωσης στα προνόμια, αντικαθιστά τα ιδιωτικά δίκαια με ένα κοινό για όλους δίκαιο: ως δημοκρατική επανάσταση, θεμελιωμένη πάνω στο πρότυπο της πόλης-κράτους, αποδίδει

στην ιδιότητα του πολίτη την πολιτική της διάσταση, έστω κι αν ταυτόχρονα, σε τοπική κλίμακα, την αποδυναμώνει: ως εθνική επανάσταση εξαλείφει τις τοπικές ιδιαιτερότητες εγκαταλείποντας παράλληλα το κράτος-έθνος και τον σύγχρονο εθνικισμό: ο κακός πολίτης ταυτίζεται με τους ξένους, κι έτσι τα σύνορα αποκτούν πλέον σημασία όχι μόνον δικαιοκή αλλά και ηθική: τέλος, ως γραφειοκρατική επανάσταση καταργεί όλους τους περιορισμούς του παλαιού καθεστώτος και συνδέει τον πολίτη απευθείας με το κεντρικό κράτος, χωρίς ενδιάμεσες οργανώσεις.

Στη Γερμανία, η διαδικασία κατασκευής της ιδιότητας του πολίτη είναι πολύ περισσότερο πολύπλοκη και διαφορούμενη. Αυτό αποδεικνύεται ήδη από την ύπαρξη, στα γερμανικά, τριών διαφορετικών όρων για τον προσδιορισμό της εθνικότητας (ιδιγένειας) και της ιδιότητας του πολίτη: Staatsangehörigkeit, Nationalität και Volkszugehörigkeit. Η ιδιότητα του πολίτη δεν έχει, εκ προοιμίου, εθνική διάσταση. Η διαδικασιά της τυποποίησής της συνδέεται με τη σταδιακή εσωτερική αναδιάταξη κάθε κράτους, τα οποία, για στρατιωτικούς λόγους, περιορίζουν την αυτονομία των Stände (των ιεραρχικών τάξεων του παλαιού καθεστώτος). Συνδέεται επίσης και με μια εξωγενή διαφοροποίηση: οι ογκούμενες μεταναστεύσεις φτωχών πληθυσμών που απελευθερώθηκαν μετά την κατάργηση των φεουδαρχικών δεσμών αναγκάζουν τα διάφορα γερμανικά κράτη να επεξεργαστούν διακρατικές ρυθμίσεις για τον καθορισμό των προϋποθέσεων ένταξης σ' ένα κράτος, χωρίς τις οποίες θα ήταν αδύνατον να ανταποκριθούν στις υποχρεώσεις τους για κοινωνική αρωγή. Η έννοια της Staatsangehörigkeit προπομφανίζεται σ' αυτά ακριβώς τα διμερή σύμφωνα: το κράτος παύει πλέον να αποτελεί απλώς μια εδαφική ενότητα και μετατρέπεται σε μια κοινότητα ένταξης.

Η δεύτερη περίοδος αποκρυστάλλωσης της εθνικότητας στη Γερμανία και τη Γαλλία τοποθετείται στο γύρισμα του 19ου προς τον 20ό αιώνα. Στη Γαλλία, ο νόμος του 1889 εισάγει βασικά στοιχεία του jus soli [εδαφικού δικαίου] παράγμα που επεκτείνει και σε νέες ομάδες την πρόσβαση στην ιδιότητα του πολίτη. Αντίθετα, στη Γερμανία ο

νόμος του 1913 απαγορεύει κάθε παρέκκλιση από την αρχή του *jus sanguinis* [δικαίου αίματος]. Εν προκειμένω, ο Rogers Brubaker απορρίπτει όλες τις ερμηνείες που αποδίδουν πρωτεύουσα σημασία σε στρατιωτικούς και δημογραφικούς παράγοντες. Σύμφωνα με μιαν ευρέως διαδεδομένη αντίληψη, η Γαλλία, λόγω της δημογραφικής της ύφεσης, είχε φιλελευθεροποιήσει τις αρχές της ως προς τη χορήγηση της εθνικότητας, προκειμένου να αντιμετωπίσει τη στρατιωτική πρόκληση του ισχυρού γείτονά της. Υποστηρίζοντας τη δική του άποψη με αριθμητικά στοιχεία, ο συγγραφέας αποδεικνύει ότι τίποτε τέτοιο δεν συνέβη κατά την περίοδο εκείνη: το κέρδος το οποίο παρείχαν στο στρατό, χάρη στις νέες διατάξεις του νόμου, οι λαμβανόμενοι ως Γάλλοι ξένοι, είναι πράγματι μηδαμινό: 2 έως 2,5% επί του συνόλου. Η ανάλυση των κοινοβουλευτικών συζητήσεων δείχνει ότι πρόκειται μάλλον για ένα ζήτημα ισότητας: οι κυβερνώντες επιθυμούν να αμβλύνουν την κοινωνική πικρία των γηγενών Γάλλων έναντι των εγκατεστημένων στη μεθόριο μετόικων οι οποίοι, παρά τη μακρόχρονη εκεί παραμονή τους, εξακολουθούν να απαλλάσσονται από στρατιωτικές υποχρεώσεις, γεγονός που επιφέρει έναν άνισο ανταγωνισμό στην αγορά εργασίας. Συνεπώς, η ευρεθείσα λύση αντανάκλα την αφομοιωτική πολιτική κουλτούρα της Γαλλίας που έχει ως επίκεντρο το κράτος. Αντίθετα, στο Γερμανικό Ράιχ, ο νόμος του 1913 βασίζεται αποκλειστικά στην καταγωγή, και για τον λόγο αυτό οι μετανάστες παραμένουν στην κατηγορία των ξένων ανεξάρτητα από το χρόνο διαμονής τους στο εθνικό έδαφος. Αντίστροφα, οι *Auslanddeutsche* (Γερμανοί της διασποράς) διατηρούν τη δυνατότητα να επανακτήσουν με ευχέρεια την ιδιότητα του γερμανού πολίτη. Εμπνευστές αυτού του προσανατολισμού είναι οι παγγερμανιστές: κατά την γνώμη τους, οι μετανάστες είναι άχρηστοι κι αποτελούν έναν δυνάμει εσωτερικό εχθρό. Η αρχή του *jus soli*, σύμφωνα με τη γερμανική περί έθνους αντίληψη, θεωρείται ως διαλυτικός παράγων, ασύμβατος προς την ιδέα ενός οργανικού και ανεξάρτητου από πολιτικά σύνορα έθνους. Τα σημαντικά μεταναστευτικά ρεύματα (ανατολικής προελεύσεως), που κάνουν την εμφάνισή τους κατά την περίοδο αυτή, αντιμετωπίζονται πάντοτε μέσα απ' αυτό το εθνοπολιτισμικό πρίσμα: η Γερμανία βλέπει τον εαυτό της σαν ένα πολιορκημένο φρούριο μεταξύ Γαλλίας και Ανατολικής Ευρώπης. Έτσι η «εθνικοποίηση» του πληθυσμού στη μεν Γαλλία συνεπάγεται τη μετατροπή ενός μεγάλου αριθμού μεταναστών σε πολίτες, ενώ στη Γερμανία, λόγω της υφιστάμενης διάκρισης μεταξύ της εθνοτικής ιθαγενείας και της εδαφικής επικράτειας, συνεπάγεται τον κοινωνικό αποκλεισμό τους.

Τα τελευταία κεφάλαια αναλύουν, στη σημερινή τους μορφή, τα προβλήματα εθνικότητας και ενσωμάτωσης των μεταναστών, και δείχνουν τη βαθεία συνέχεια των δύο πολιτικών παραδόσεων σ' ότι αφορά την αντίληψη του πολίτη, όπως αυτές αποκρυστάλλωθηκαν στις αρχές του 20ού αιώνα. Παρά το αυξανόμενο κύμα ξеноφοβίας στη Γαλλία και την εκ νέου υιοθέτηση, ακόμη κι από τη μετριοπαθή δεξιά το 1986-88, ορισμένων θέσεων, αντίθετων προς την παραδοσιακή αφομοιωτική τάση, ο Brubaker ισχυρίζεται ότι ο λόγος που ευνοεί τον κοινωνικό αποκλεισμό παραμένει περιθωριακός κι ότι η αποτυχία της απόπειρας να μεταρρυθμιστεί ο κώδικας της ιθαγένειας, δεν οφείλεται, απλώς και μόνον, σε απορρέουσες από το πολιτικό ημερολόγιο συγκυριακές δυσχέρειες: οι οπαδοί της περιτολής δεν μπορούν να στηριχτούν σε μια παραδοσιακή και δεσπόζουσα ρητορική όπως οι αντί-

παλοί τους. Παρομοίως, η πολιτική στο θέμα της ιθαγενείας που ακολουθείται σήμερα στη Γερμανία εξακολουθεί να διέπεται από έναν νόμο της εποχής του Γουλιέλμου. Η αρχή του *jus sanguinis* καθίσταται, μολαταύτα, ολοένα και περισσότερο ανεφάρμοστη, δεδομένου ότι υπάρχουν δυο διαφορετικές κοινότητες μεταναστών: εκείνοι οι οποίοι, από εθνική άποψη, κρίνονται ως Γερμανοί, αν κι έχουν έρθει πρόσφατα στη χώρα, κι εκείνοι οι οποίοι είναι από χρόνια εγκατεστημένοι εκεί, όπως οι Τούρκοι ή οι Γιουγκοσλάβοι *Gastarbeiter* και οι οποίοι παραμένουν μη Γερμανοί, λόγω της καταγωγής τους. Οι όποιες αλλαγές σημειώθηκαν πρόσφατα στην πολιτική της πολιτογράφησης δεν επέφεραν καμιά αξιόλογη σύγκλιση μεταξύ της γερμανικής και της γαλλικής πολιτικής: τα ποσοστά παραμένουν τέσσερις ή πέντε φορές υψηλότερα στη Γαλλία απ' ότι στη Γερμανία. Είναι λοιπόν προφανές ότι η βαθιά απόκλιση μεταξύ των δυο χωρών ως προς την πολιτική της εθνικότητας θέτει ένα πρόβλημα ουσίας στην πορεία της ευρωπαϊκής οικοδόμησης.

Το βιβλίο αυτό χαράζει πολλαπλά μονοπάτια για διαλογισμό, είτε σταθούμε στο επίπεδο της θεωρίας είτε, πιο πεζά, γυρέσουμε να καταλάβουμε το σημερινό κόσμο όπου τα ζητήματα αυτά αποκτούν ζωτική σημασία. Χάρη στη σαφήνεια των επιχειρημάτων του και τη συγκριτική και διεπιστημονική του μαεστρία μπορεί να θεωρηθεί ως υπόδειγμα. Μολαταύτα, λείπουν ορισμένες παράμετροι που θα μας βοηθούσαν να καταλάβουμε πώς λειτουργούν στην πράξη, και ποιες κρίσεις διαπερνούν αυτές τις δυο πολιτικές παραδόσεις, θεωρούμενες μέσα από το πρίσμα της εθνικότητας. Έχω τη γνώμη ότι ο συγγραφέας δεν προβληματίζεται αρκετά πάνω στο ρόλο του εκπαιδευτικού συστήματος – τόσο στο βαθμό που εξαρτάται από την πολιτική, όσο και στο βαθμό που χαιρεί κάποιας αυτονομίας. Δεν αφιερώνει στο θέμα αυτό παρά μόνον ένα σύντομο κομμάτι που αναφέρεται στη Γαλλία και αφορά τον ιδεολογικό ρόλο της διδασκαλίας της ιστορίας κατά την περίοδο της Δημοκρατίας (σελ. 107), ενώ ούτε καν το μνημονεύει όταν μιλάει για τη Γερμανία. Ούτε πάλι ενσωματώνει στην ανάλυσή του τη μελέτη της συμβολικής αναπαράστασης του έθνους η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο των εργασιών του Maurice Agulhon αλλά και πολλών άλλων Γερμανών και Γάλλων ιστορικών. Ο λόγος όμως γύρω από την εθνικότητα δεν μπορεί να λειτουργήσει αν δεν επιστρατεύσει, πέρα από τις λέξεις, τις αναμνήσεις, τα σύμβολα καθώς και τα συναισθήματα που μας ενσταλαζούνται από την παιδική ηλικία. Μια σύγκριση των πρακτικών των δύο χωρών θα ήταν απαραίτητη προκειμένου να ολοκληρωθεί επιτυχώς το πρόγραμμα που ο Brubaker έχει αναθέσει στην πολιτική κοινωνιολογία: η επεξεργασία μιας κοινωνικής ιστορίας της συγκρότησης του κράτους ως κοινότητας πολιτών.

Μετάφραση: Νίκη Μολφέτα

* Ο Christophe Charle είναι ιστορικός, διευθυντής ερευνών στο CNRS. Δημοσίευσε τα έργα *Les élites de la République* (1800-1900), Fayard 1987, και *Naissance des «intellectuels»* (1800-1900), Minuit, 1990.

1. Επιθεώρηση *Liber*, τεύχος 12, Δεκέμβριος 1992.